

Національна академія педагогічних наук України
Український науково-методичний центр
практичної психології і соціальної роботи
ВГО «Всеукраїнська асоціація практикуючих психологів»

Соціально-педагогічна діагностика дітей та родин, які опинились в складних життєвих обставинах

Методичні рекомендації

УДК 159.9:364
ББК 88.5+65.9(4Укр)277
С-69

Рекомендовано Радою Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України (протокол №9 від 17.11.2016 р.)

Автори-упорядники: В.Г. Панок, доктор психологічних наук, професор, директор Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи
З.О. Гаркавенко, кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології НПУ імені М. П. Драгоманова
О.Г. Карагодіна, доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи та практичної психології Академії праці, соціальних відносин і туризму
А.С. Шапошнікова, старший викладач кафедри практичної психології НПУ імені М. П. Драгоманова

С69 Соціально-педагогічна діагностика дітей та родин, які опинились в складних життєвих обставинах : метод. рек. / автори-упор. В. Г. Панок, З.О. Гаркавенко, О.Г. Карагодіна, А.С. Шапошнікова. – [2-е вид., стереотип.]. – К. : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. – 76 с.

Методичні рекомендації «Соціально-педагогічна діагностика дітей та родин, які опинились в складних життєвих обставинах» (автори-упорядники: В.Г. Панок, З.О. Гаркавенко, О.Г. Карагодіна, А.С. Шапошнікова) розроблено на виконання НДР «Науково-методичні засади надання соціально-педагогічної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових конфліктів», державний номер реєстрації 0116U002432.

У доробку висвітлено нормативно-правові засади діяльності соціальних педагогів щодо соціально-педагогічної діагностики дітей та родин, які опинились в складних життєвих обставинах, та наведено рекомендовані до застосування методики соціально-педагогічної діагностики.

Для фахівців психологічної служби системи освіти – соціальних педагогів та методистів, викладачів, студентів відповідних спеціальностей вищих навчальних закладів.

ISBN 978-617-7118-19-9

© УНМЦ практичної психології і соціальної роботи
© В.Г. Панок З.О. Гаркавенко, О.Г. Карагодіна, А.С. Шапошнікова

ЗМІСТ

Вступ (В. Г. Панок)	2
Нормативне забезпечення напряму соціально-педагогічної діагностики (В. Г. Панок)	5
Поняття соціально-педагогічної і психологічної діагностики (В. Г. Панок)	9
Методики соціально-педагогічної діагностики дітей і сімей, що опинились у складній життєвій ситуації (З.О. Гаркавенко, О.Г. Карагодіна, А.С. Шапошнікова)	19
Проблеми, з якими найчастіше зустрічається соціальний педагог у своїй професійній діяльності (В. Г. Панок)	28
Міжвідомча взаємодія у наданні допомоги дітям і сім'ям, які опинились в складних життєвих обставинах (В. Г. Панок)	46
Післямова (В. Г. Панок)	55
Література	57
Додатки	61

ВСТУП

В період надзвичайно складної економічної, політичної та психологічної ситуації, яку переживає українське суспільство внаслідок тимчасової окупації Криму й проведення АТО, кількість дітей і сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах, значно збільшилася у порівнянні попередніми роками.

З кінця 2013 року проблема надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги учасникам Революції Гідності, внутрішньо переміщеним особам, учасникам АТО, їх дітям і сім'ям набула надзвичайної гостроти і актуальності. Працівники психологічної служби, представники громадянського суспільства, Держава поставили перед науковими співробітниками УНМЦ практичної психології і соціальної роботи НАПН України невідкладне питання – практичну організацію надання допомоги постраждалим.

У умовах неоголошеної війни, переміщення більше як півтора мільйона українських громадян, включно з 200 тис. дітей, керівництвом освітою, працівниками психологічної служби у стислі терміни було організовано надання відповідної допомоги постраждалим.

Аналіз даних моніторинрів щодо діяльності психологічної служби системи освіти та нагальних проблем методичного забезпечення цієї діяльності показав, що для ефективного здійснення соціальної адаптації і соціально-педагогічної реабілітації постраждалих необхідно вдосконалити наявні та розробити нові методики роботи соціальних педагогів і практичних психологів.

Основними видами роботи, над якими зараз працюють співробітники служби, у даному напрямі є:

- - надання практичної психологічної і соціально-педагогічної допомоги всім учасникам навчально-виховного

процесу шляхом проведення індивідуальних і групових консультацій, тренінгів, адвокації, перенаправлення;

- - виявлення і діагностика причин соціально-психологічних проблем, що турбують зараз усіх учасників навчально-виховного процесу шляхом проведення моніторингів, скринінгів та здійснення аналізу статистичної інформації;
- - розробка методичних рекомендацій для педагогів, керівників закладів освіти з організації надання соціально-педагогічної і психологічної допомоги дітям, педагогам, батькам, що відноситься до категорій: «внутрішньо переміщені особи» та «діти учасників АТО»;
- - розробка рекомендацій для працівників психологічної служби з проведення діагностичної і корекційно-розвивальної роботи з цими категоріями постраждалих;
- - здійснення інформаційної і навчальної діяльності для підвищення фахового рівня працівників служби та інших педагогічних працівників з проблем психологічної допомоги і реабілітації постраждалих.

Працівники психологічної служби своєю діяльністю забезпечують сприятливі соціально-психологічні умови для реабілітації постраждалих і адаптації їх до нових умов проживання і навчання.

УНМЦ практичної психології і соціальної роботи у березні 2016 р. здійснено всеукраїнський моніторинг «Діяльність працівників психологічної служби з надання допомоги постраждалим внаслідок окупації Криму і бойових дій на Сході України» (Додаток 1).

За даними моніторингу, найбільша кількість психологів і соціальних педагогів зосередили свою увагу на роботі з дітьми і сім'ями учасників АТО – більше як 40% працюючих у службі. Робота з дітьми – внутрішньо переміщеними особами – більше 33%, робота з батьками ВПО – більше 30%.

Основними цільовими групами у діяльності працівників

служби є: діти і сім'ї учасників АТО – більше як 48 тисяч, що складає 33,1% від загальної кількості тих, хто звернулись за допомогою; учні і студенти ВПО – більше 43 тисяч, що складає 29,7%; батьки учнів ВПО – майже 31 тисяча (21,2 %).

Загальна кількість осіб, що отримали допомогу від практичних психологів і соціальних педагогів системи освіти склала більше як 145 тисяч. Найбільш пріоритетними у 2015-2016 навчальному році були проблеми «роботи з дітьми і сім'ями учасників АТО» у зрівнянні з проблемами «адаптації переселених» які були першочерговими у роботі психологів у минулому році.

Психологічна та соціально-педагогічна допомога надається всім учасникам навчально-виховного процесу: учням (вихованцям, студентам), батькам, педагогічним працівникам.

За даними щорічного моніторингу діяльності психологічної служби системи освіти України у 2015-2016 навчальному році звернення батьків учнів (вихованців, студентів) до соціальних педагогів з питань допомоги дітям та сім'ям, що опинилися у складних життєвих обставинах, обіймають перше місце серед усіх категорій і складають 34,86% від загальної кількості звернень. Відповідно звернення педагогічних працівників до соціальних педагогів із зазначеної проблеми складає 26,21% від загальної кількості звернень (також перше місце), а безпосередньо учнів (студентів) - 12,40% (друге місце) [16].

Таким чином, здійснення соціально-педагогічної діагностики дітей та родин, які опинилися в складних життєвих обставинах, є важливою складовою діяльності фахівців психологічної служби - практичних психологів і соціальних педагогів і набуває сьогодні надзвичайної актуальності.

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАПРЯМУ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ

Діяльність з надання соціально-педагогічної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах (СЖО) ґрунтується на відповідній нормативній базі, на основі низки законів країни та відомчих підзаконних актах. Крім відомих нормативних документів, що регулюють діяльність працівників психологічної служби – соціальних педагогів, необхідно звернути увагу на інші документи. Зокремана Закон України «Про соціальні послуги» [6].

Відповідно до ст. 1 Розділу I Закону України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р. № 966-IV (поточна редакція — від 21.02.2016 р.), складні життєві обставини визначаються як «обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті».

Згідно ст. 7 Розділу III цього ж Закону щодо порядку надання соціальних послуг визначено, що соціальні послуги надаються дітям та молоді, які знаходяться у складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї.

Чинним законодавством також визначено категорії осіб та сімей, яким мають надаватися соціальні послуги. Відповідно до п. 4 Постанови Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 р. № 896 про «Порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» [8] визначено такі складні життєві обставини:

- 1) жорстоке поводження з дитиною в сім'ї;
- 2) відсутність постійного місця роботи у працездатних членів сім'ї (особи);
- 3) відсутність житла, призначеного та придатного для проживання;
- 4) відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, взяття під варту одного з членів сім'ї (особи), насильство в сім'ї (у тому числі щодо дитини);
- 5) тривала хвороба, встановлена інвалідність (у тому числі дітей), вроджені вади фізичного та психічного розвитку, малозабезпеченість, безробіття одного з членів сім'ї (особи), що негативно впливає на виконання батьківських обов'язків, призводить до неналежного утримання дитини та догляду за нею;
- 6) спосіб життя, внаслідок якого один із членів сім'ї (особа) частково або повністю не має здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте життя та брати участь у суспільному житті;
- 7) ухиляння батьків від виконання обов'язків з виховання дитини;
- 8) відібрання у батьків дитини без позбавлення батьківських прав;
- 9) стихійне лихо;
- 10) дискримінація осіб та/або груп осіб.

Відповідно до ст.1 Розділу I Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III (поточна редакція від 08.10.2016 р.) [7] соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю визначається як діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, а також фахівців з соціальної роботи та волонтерів, яка спрямована на соціальну підтримку сімей, дітей та молоді, забезпечення їхніх прав і свобод, поліпшення якості життєдіяльності, задоволення інтересів та потреб.

Діяльність соціального педагога має ґрунтуватися на загальноновизнаних гуманістичних, демократичних та правових засадах із дотриманням основних принципів здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, а саме:

- додержання і захист прав людини;
- адресність та індивідуальний підхід;
- доступність та відкритість;
- добровільність вибору в отриманні чи відмові від отримання соціальних послуг;
- гуманність;
- комплексність;
- максимальна ефективність використання бюджетних та позабюджетних коштів суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- законність;
- соціальна справедливість;
- забезпечення конфіденційності суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, дотримання ними стандартів якості, відповідальності за дотримання етичних і правових норм (ст. 5 Розділу I Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 № 2558-III (поточна редакція від 08.10.2016 р.) [7].

Відповідно до ст. 5 Розділу II Закону України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р. № 966-IV (поточна редакція – від 21.02.2016 р.) [6] до складу соціальних послуг відносять:

психологічні послуги – надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад;

соціально-педагогічні послуги – виявлення та сприяння Зрозвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають

у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб.

ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ І ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ

У науково-педагогічній і психологічній літературі існує кілька підходів до визначення сутності і змісту поняття «діагностика» [17; 19; 20; 23; 25; 26; 27]. Відповідно до мети, цілей, змісту і методів, що застосовуються, діагностика, а отже і – діагноз, може бути психологічною, медичною, соціальною, педагогічною і, відповідно – соціально-педагогічною.

Діагноз визначається як результат застосування діагностичних процедур і методів. Він містить в собі підсумки, результати проведеної діагностичної роботи. Останнім часом з'явилося багато робіт у яких застосовується поняття «технологія», і в яких діагноз є одним з найважливіших елементів.

Розглядаючи методи психологічної практики передусім маємо відзначити, що метод тут – це сукупність певних прийомів, дій, методик, що застосовуються у конкретних життєвих умовах та у конкретній ситуації надання психологічної допомоги особистості. Специфіка методу тут полягає у застосуванні певних усталених дій і процедур до конкретних умов практичної діяльності. Метод застосовується, у першу чергу, для реалізації окремих дій (операцій) для здобуття відповідної інформації або внесення певних змін у соціальну взаємодію чи особистість конкретної людини.

Застосування методу у практиці спрямоване на відповідь на запитання «як?», «у який спосіб?». Тому й назви багатьох методів формулюються дієсловами: формування, дослідження, корегування, прищеплення, розвиток, соціалізація, навчання тощо. Іншими словами – метод у першу чергу є процесом, технологія - сукупністю процесів, що підпорядковані конкретній меті, одержанню конкретного, наперед визначеного результату (продукту).

Останнім часом у соціальній сфері та у психолого-педаго-

гічній науці, усе частіше можна зустріти поняття «технологія». Разом з тим, у багатьох випадках воно застосовується некоректно, замінюючи собою нібито застаріле поняття «методика». Ті ж інтелектуальні продукти, що пропонуються у ряді публікацій як «технології», залишаються, по суті, методиками діяльності у соціальній чи педагогічній сфері, а не власне технологіями.

«Технологія – (гр. – майстерність, вміння) – сукупність прийомів і способів одержання, обробки й переробки сировини, матеріалів, інформації, що здійснюються у різних галузях виробництва. Також – наукова дисципліна, що розробляє й вдосконалює такі прийоми і способи» [18].

Технологія у всіх випадках передбачає отримання конкретного наперед заданого результату, а технологічні процедури будуються таким чином, щоб якнайточніше, найефективніше реалізувати проектні вимоги в конкретному результаті.

Технологія є змістом, сукупністю дій і засобом реалізації деякого соціального проекту. Зупинимось більш детально на понятті «проект». С.Д. Бушуєв дає таке визначення проекту: «Проект – це одноразова сукупність дій і задач, що мають наступні ознаки:

Чіткі цілі, що мають бути досягнуті з одночасним дотриманням ряду технічних, економічних та інших вимог.

Внутрішні і зовнішні взаємозв'язки операцій, задач і ресурсів, що вимагають координації в процесі виконання проекту.

Конкретні терміни початку і завершення проекту.

Обмежені ресурси.

Певний ступінь унікальності цілей проекту, умов його реалізації.

Неминучість різного роду конфліктів» [18, с. 15].

Проект є детальним описом кінцевого результату та послідовності взаємопов'язаних дій, що його забезпечують. Проект, як правило, є описом наближень (допустимих меж) і конкретних процедур (методів, методик, прийомів), застосування яких

якраз і забезпечує кінцевий результат.

Проектування нині розглядається як окремий вид професійної діяльності і базується саме на застосуванні різних технологій. Майстерність реалізації проектів полягає в оптимальному виборі технологій і технологічних процедур - методів, методик, прийомів. У багатьох випадках для виконання проекту необхідно сконструювати специфічну технологію.

Необхідними поняттями і водночас елементами будь-якого соціального проекту є місія, мета, завдання, цільова група, умови, у яких він буде виконуватися, наявні ресурси, терміни й етапи виконання проекту, проміжні результати, кінцеві результати, показники (критерії) ефективності виконання, система й показники моніторингу. Усі ці елементи складають єдину систему проектно-технологічного процесу і взаємно обумовлюють одне одного.

Конструювання або вибір технології здійснюється у відповідності до технічного завдання, яке визначає основні проектні вимоги до процесу і кінцевого результату. Відтак соціальна технологія виступає як засіб реалізації соціального проекту.

У технології метод виконує другорядну, підпорядковану роль. Можна сказати, що технологія являє собою сукупність методів, які застосовуються у певній логічній послідовності. Для досягнення результату можна застосовувати різні методи і методичні прийоми. Важливим тут є застосування оптимальних методів з точки зору досягнення кінцевого результату.

Соціальна технологія – це система взаємопов'язаних і взаємообумовлених методів, методик і процедур, що спрямовані на внесення змін, перетворення предмету соціальної і психологічної практики, досягнення конкретного кінцевого результату. Вона містить діагностичні, формуючі та оцінні складові і спрямована на розв'язання певного кола соціальних і психологічних проблем особистості.

Основними ознаками соціальної чи психологічної техноло-

гії є:

- така технологія завжди спрямована на зміну поведінки людини, її настроїв, ставлень, мотивів, цінностей, структури особистості;
- орієнтація на вирішення конкретної життєвої проблеми людини або групи людей;
- аналіз та врахування конкретного соціального і природного контексту (життєвої ситуації), в якому перебуває клієнт - об'єкт соціальної чи психологічної практики;
- наявність конкретної мети, деталізованого образу кінцевого результату;
- наявність цілей, що розкривають (деталізують) мету та обумовлюють планування і змістовне наповнення етапів професійної діяльності суб'єкту психологічної практики;
- структурність і системність – взаємозв'язок і взаємообумовленість складових технології;
- мультидисциплінарний характер - залучення знань, методів, прийомів із різних галузей науки і практики;
- наявність функціонуючого зворотного зв'язку та оцінка ходу й результату проектної діяльності;
- відповідність прийомів і методик, що застосовуються в технології, сутності соціальних явищ і психологічних проблем об'єкту психологічної практики, на розв'язання яких спрямована технологія;
- взаємозв'язок та взаємообумовленість діагностичних, формуючих (коригуючих) і оцінних складових;
- гнучкий характер застосування окремих прийомів і методів для розв'язання життєвої проблеми клієнта [22].

Звернімо увагу на одну особливість технологій. Вона полягає в тому, що до технологічного процесу включаються методи й прийоми з різних наук або сфер професійної діяльності (міждисциплінарний характер). Соціальні технології у цьому відношенні нічим не відрізняються від інших. Для прикладу: для

побудови ефективної роботи з профілактики, скажімо, наркоманії серед підлітків конкретної школи необхідно провести соціологічне дослідження, здійснити аналіз документів, провести інтерв'ю з педагогами і батьками, здійснити спостереження за поведінкою учнів, провести тестування учнів, визначити «проблемні місця» у роботі педагогів та виховній роботі батьків, визначити «групи ризику» серед учнів і тільки після цього планувати корекційно-розвивальну роботу з ними. У такому випадку стають зрозумілими і обґрунтованими ті чи інші дії педагогічного колективу, стає очевидно, що неможливо за рік повністю здолати таке явище в учнівському середовищі як наркоманія. Але стає реальним прогноз зменшення поширення цього явища, скажімо, на 20 відсотків.

Перехід від традиційних методів і методик до гнучких технологій у соціальній сфері визначає, на наш погляд, найближчі перспективи розвитку не тільки суспільних наук, а й суспільної практики. Проектно-технологічна методологія вже довела свої переваги в процесі соціальної і психологічної допомоги та реабілітації, зокрема – постраждалим від військових дій [22].

Для кращого розуміння сутності різних видів соціально-педагогічної діагностики наведемо кілька відомих визначень і підходів до тлумачення цього поняття.

За Л.Ф. Бурлачуком психодіагностика – це галузь психологічної науки, що розробляє теорію, принципи та інструменти оцінки і вимірювання індивідуально-психологічних рис і якостей особистості, а також змінних соціального оточення, в якому здійснюється життєдіяльність особистості [17].

Соціально-педагогічна діагностика – це спеціально організований процес отримання інформації про вплив на особистість і соціум різних факторів з метою виявлення причин відхилень в індивідуально-психологічних якостях особистості, соціально-педагогічної занедбаності чи неблагополуччя і на основі узагальнених даних встановлення соціального діагнозу та проектування соціально-педагогічної діяльності, визна-

чення виду допомоги, що необхідний для усунення виявлених життєвих проблем особистості.

Предметом соціально-педагогічної діагностики є особливості розвитку складної життєвої ситуації людини, її поведінка і діяльність, резервні можливості особистості та сім'ї [27].

Соціально-педагогічна діагностика – це спеціально організований процес пізнання, під час якого відбувається збір інформації про вплив на особистість і соціум соціально-психологічних, педагогічних, екологічних і соціологічних чинників з метою підвищення ефективності педагогічних чинників.

Соціально-педагогічна діагностика за своїм змістом і очікуваним результатом є педагогічною, а за методикою проведення – психологічною [23].

З метою отримання необхідної інформації соціальному педагогу доводиться користуватися різними видами діагностики, адаптуючи їх до умов і особливостей власної діяльності. До останніх слід віднести тип навчального закладу, вік дітей, що в ньому навчаються, географічні, соціально-економічні, етнічні та інші особливості населеного пункту, де розташовано навчальний заклад та ін.. Тому соціальний педагог має володіти основними методичними прийомами соціологічного, психологічного і медичного обстеження. Необхідно розрізняти дослідження, як частину наукової роботи, і обстеження – як вид практичної діагностики, основною метою якого є визначення життєвих ускладнень або проблем у конкретної людини або групи людей, що знаходяться у конкретних умовах своєї життєдіяльності.

Медична діагностика – це процес встановлення медичного діагнозу, тобто судження про характер і сутність хвороби клієнта. Медичну діагностику здійснюють лікарі та інші медичні працівники. Вони мають виключне право визначати стан здоров'я людини і формулювати діагноз. Соціальний педагог, на основі медичного діагнозу, має визначити стан клієнта та його можливості до самообслуговування. Він не робить

медичного висновку про характер і суть захворювання, а лише проектує можливі соціальні і педагогічні наслідки захворювання, можливості адаптації клієнта до соціальних умов і перспективи його подальшого саморозвитку в суспільстві. Наприклад, у випадку діагнозу «цукровий діабет» у дитини виражені дратівливість, висока емоційна реактивність, неврівноваженість, уразливість тощо; при захворюванні травного тракту (виразка шлунку, гастрит та ін.) – характерні конфліктність, істеричні реакції, образливість, стурбованість тощо; у разі бронхіальної астми – напад задухи може спровокувати емоційне напруження; хворі із вадами серцево-судинної системи (міокардити) – емоційні, вразливі, плаксиві [27].

Результати медичної діагностики цікавлять соціального педагога тому, що вони впливатимуть на психосоціальні та педагогічні аспекти реабілітаційної чи корекційної діяльності. При цьому соціальний педагог не може поставити суто медичного діагнозу (шизофренія, наркоманія, алкоголізм тощо), однак має можливість передбачити соціально-педагогічні наслідки, що супроводжують зародження та перебіг такого роду захворювань [23].

Психологічна діагностика - це вимірювання індивідуальних якостей особистості та інших об'єктів, які піддаються психологічному аналізу. Соціальний педагог на основі психодіагностики може виявити фактори ризику, які провокують психічне захворювання. Наприклад, низьку рухову активність, підвищений інтерес до проблеми, неадекватні реакції, негативне ставлення до навчання, залежність від ситуації, некерована поведінка, підвищений інтерес до сексуальних проблем тощо [27].

Н. А. Сейко зазначає, що психологічна діагностика є процесом вивчення індивідуально-психологічних властивостей особистості чи соціальних груп. Соціальний педагог не ставить власне психологічного діагнозу, однак може виявляти і використовувати наступні психодіагностичні ознаки кризових чи

ризикованих чинників:

а) для молодшого шкільного віку: поєднання низької пізнавальної активності та особистісної незрілості; розгальмованість рухів та ейфорія настрою, які знижують самоконтроль і самоорганізацію; підвищений потяг до вражень, гострих відчуттів як схильність до девіантної поведінки; підвищений інтерес до ситуацій з агресивними характеристиками як підґрунтя формування дитячої агресивності та жорстокості; невмотивованість та афективність поведінки як показник рівня психічного здоров'я; негативізм щодо школи й навчання як ознака шкільної дезадаптації;

б) у підлітковому та юнацькому віці: інфантильність, залежність від ситуації, відсутність самоконтролю як сповільнення темпу особистісного розвитку; поєднання інфантильності з підвищеною збудливістю як ознака непідконтрольності поведінки; статевий розвиток, що призводить до істеричних виявів, алкоголізації, токсикоманії, наркоманії, бродяжництва, агресії; переорієнтація інтересів на позашкільне середовище, тенденція на засвоєння зовнішніх форм «дорослої» поведінки, імітації асоціальних форм поведінки як показників асоціальності та дезадаптованості [23].

Соціальна діагностика – це процес виявлення та вивчення причинно-наслідкових зв'язків і взаємовідносин у суспільстві, які характеризують його соціально-економічний, культурно-правовий, моральний та санітарно-екологічний стан, з метою встановлення соціального діагнозу [27].

Соціальна діагностика – це комплексний процес виявлення та вивчення причинно-наслідкових зв'язків і взаємин у суспільстві, які характеризують рівень його розвитку. При цьому слід зазначити, що результатом соціального дослідження має стати соціальний діагноз.

Соціальний діагноз – це диференційоване, індивідуалізоване точне визначення сутності соціальної проблеми особистості на основі зібрання максимальної кількості даних про

вихованців, спосіб їхнього життя, найближче соціальне оточення, сім'ю, а також аналіз інформації для розробки плану соціальної допомоги.

Як правило, під час постановки соціального діагнозу слід дати відповіді на такі питання:

1. Якими є головні характеристики та стадії життєвого циклу вихованця?

2. Які проблеми турбують дитину, а також її соціальне оточення?

3. Яким чином, хто і коли окреслив проблему і що їй передувало?

4. Якими є головні міжособистісні, внутріособистісні, групові та місцеві стресові чинники, які заважають повноцінній соціалізації дитини?

5. Які досяжні цілі, що визнаються вихованцем, могли б стати початком для надання соціальної допомоги?

6. Наскільки сильною є мотивація дитини до прийняття допомоги від соціального педагога та інших людей?

7. Наскільки адекватно дитина тлумачить свої соціальні ролі у групі?

8. Якими можливостями диспонує сім'я, референтна група та система соціальної підтримки дитини?

9. Які дії будуть найбільш доцільними у ситуації, що склалася? [23]

Педагогічна діагностика – вивчення особистості учня і колективу з метою забезпечення індивідуального і диференційованого підходу в процесі навчання і виховання. Педагогічна діагностика оцінює дитину в порівнянні з освітніми нормами, які визначені державним стандартом освіти: законом «Про освіту», концепціями навчання і виховання у загальноосвітніх закладах, обсягом знань, передбачених навчальними програмами галузей знань та іншими нормативними документами. Соціальний педагог не повинен використовувати готових педагогічних оцінок, а повинен реабілітувати дитину в очах ін-

ших [27].

Педагогічна діагностика – це вивчення особистості учня чи учнівського колективу з метою забезпечення індивідуального і диференційованого підходу у процесі навчання і виховання для більш ефективної реалізації їх головних функцій. Перш за все, науковців цікавить при цьому рівень навчуваності учнів, сутність їх як суб`єктів навчальної діяльності. Педагогічна діагностика оцінює учня з точки зору відповідності певним соціальним нормам та еталонам, що часто зумовлює оцінне ставлення до особистості учня і відсутність його безумовного сприйняття. Тому почасти соціальний педагог не лише не може використовувати готові педагогічні оцінки, але й вимушений реабілітувати дитину в її середовищі спілкування шляхом демонстрації найкращих її сторін [23].

Таким чином, особливостями соціально-педагогічної діагностики є: по-перше, діагностика здійснюється для педагогічних цілей, тобто вона орієнтована на те, щоб на основі аналізу і інтерпретації результатів отримати нову інформацію про те, як поліпшити якість освіти (навчання, виховання) і розвитку особи; по-друге, і це головне, вона дає принципово нову змістовну інформацію про якість соціально-педагогічної роботи; по-третє, вона здійснюється за допомогою методів, які органічно вписуються в логіку соціально-педагогічної діяльності; по-четверте, за допомогою соціально-педагогічної діагностики посилюються контрольні-оцінні функції діяльності соціального педагога; по-п'яте, навіть деякі традиційно вживані засоби і методи виховання можуть бути трансформовані в засоби і методи соціально-педагогічної діагностики [25].

МЕТОДИКИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ДІТЕЙ І СІМЕЙ, ЩО ОПИЇЛИСЬ У СКЛАДНІЙ ЖИТТЄВІЙ СИТУАЦІЇ

Діагностика в соціально-педагогічній діяльності поділяється на:

1) етимологічну діагностику – збір даних про соціально-психологічний характер виховного мікросоціуму; особливостей педагогічного процесу і сімейного виховання;

2) симптоматичну діагностику – вивчення індивідуальних характеристик особистості.

При дослідженні складної життєвої ситуації соціальний педагог враховує:

- об'єктивні фактори – несприятливі економічні умови проживання; військові дії та конфлікти; смерть одного із близьких людей, наслідки екстремальних ситуацій (пожежа, терористичні акти); низький матеріальний рівень забезпечення сім'ї;
- суб'єктивні фактори – можливість клієнта чинити опір проблемі; відсутність відповідальності за свої вчинки; антисоціальні норми і цінності, на основі яких клієнт вибудовує стосунки із оточуючими людьми; конфліктні стосунки з родиною тощо.

Соціально-педагогічний діагноз – це висновок про наявність проблеми людини; кінцевий результат діяльності соціального педагога, спрямований на виявлення і визначення соціального стану суб'єкту, з'ясування сутності відносин у суспільстві, індивідуальних особливостей особистості, її здоров'я, можливостей соціального виховання і навчання з метою прогнозу подальшого розвитку особистості і вироблення рекомендацій.

Для постановки діагнозу добираються методи соціально-педагогічного дослідження. Методи – це інструменти професійної діяльності соціального педагога, що спрямовані на отримання інформації, яка необхідна для планування і здійс-

снення корекційної та іншої допомоги клієнтам. В арсеналі соціального педагога їх безліч, однак найчастіше можна застосовувати такі: метод теоретичного моделювання; анкети, опитувальники, експертні оцінки; спостереження, тести, лабораторний експеримент, соціометрія; контактна бесіда, педагогічний консиліум. Ці та інші методи відомі в соціології, психології, педагогіці, медицині.

До власних методів соціально-педагогічної діагностики належать:

- соціально-педагогічний паспорт;
- соціально-педагогічний експеримент;
- соціально-педагогічний моніторинг.

Алгоритм соціально-педагогічної діагностики:

1. Констатація фактів.
2. Історія клієнта і розвиток клієнта, аналіз соціальної ситуації.
3. Висунення гіпотези допомоги.
4. Збір додаткової інформації для перевірки гіпотези.
5. Перевірки гіпотези.
6. При необхідності повторення процедури [27].

Дані про проведення соціально-педагогічної діагностики заносяться в «Соціальний паспорт класу» і «Облікову картку» (Додаток 10, Додаток 11 відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 28.12.2006 р. № 864 «Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України» [14].

Зазвичай вивчення проблем клієнта здійснюється за допомогою методу інтерв'ю. Для цього соціальному педагогу необхідний орієнтовний перелік запитань, які допоможуть виставити правильний соціально-педагогічний діагноз, диференціювати проблему клієнта. Тобто, соціальний педагог має уміти вивчати біографію клієнта, яка надасть інформацію про систему цінностей, спрямованість інтересів, потреб, поведін-

ки в складних життєвих обставинах.

У сучасній соціально-педагогічній діяльності застосовується метод заповнення «соціальної історії клієнта», запропонований Л.Г. Коваль, І.Д. Зверевою і С.Р. Хлебик [21], який ґрунтується на зборі інформації за допомогою запитань.

Загальна схема «соціальної історії» клієнта.

1. Клієнт:

- ім'я, адреса, час та місце народження, шлюбний статус, релігійна, расова, етнічна належність;
- сім'я, близькі родичі – імена, дати народження і смерті, місця проживання, можливості сім'ї;
- освіта;
- трудова діяльність;
- культурний розвиток;
- оточуюче соціальне середовище: стосунки поза сім'єю.

1. Турботи, потреби, проблеми:

причина звертання за допомогою (запит);

- час прояву стурбованості; початок, характер і результати спроб справитися з ними; фактори, які впливають на стурбованість і які сприяли зверненню за соціальною допомогою;
- здатність працювати, виконувати свої функції;
- загальнолюдські потреби клієнта;
- потреба клієнта як члена певної групи населення: фактори і установки у середовищі; статус клієнта; адаптація і стиль життя в групі тощо;
- потреби, які пов'язані з оточенням клієнта: обов'язки перед сім'єю, колегами, організацією;
- потреби клієнта, які пов'язані з проханням про допомогу.

2. Підтримка та обмеження в наданні допомоги:

- що очікує клієнт в період надання допомоги, які його уявлення про можливі результати, що може стати перешкодою в отриманні позитивних результатів, які вну-

трішні резерви для досягнення очікуваних змін;

- чи здатна допомогти обстановка в оточенні клієнта чи завдає перешкод;
- фактори, які впливають на мотивацію клієнта.

Схема складання історії розвитку клієнта:

1. Анкетні дані клієнта, повний склад сім'ї, зміни у складі, житлові, побутові та матеріальні умови, відомості про осіб, які беруть (брали) участь у вихованні клієнта.

2. Особливості перинатального періоду розвитку дитини. Особливості розвитку до і після народження, наявність факторів ризику в стані здоров'я матері та дитини.

3. Стан клієнта на теперішній час. Наявність травм, операцій, хронічних захворювань, диспансеризація за станом здоров'я.

4. Де і ким виховувався клієнт, починаючи з народження? Хто доглядав клієнта протягом перших двох років життя?

5. Розвиток до трьох років. Особливості розвитку моторики, мови, навичок самостійності, наполегливості. Труднощі в поведінці.

6. Розвиток клієнта в дошкільному віці. Улюблені заняття, домашні обов'язки, спілкування з дітьми, взаємини з членами сім'ї, конфлікти, особливості характеру. Проведення дозвілля.

7. Розвиток клієнта у молодшому шкільному віці. Адаптація до шкільного життя, успішність, стосунки, участь у громадському житті, обов'язки в школі і вдома, дозвілля.

8. Фактори, які важливо відзначити в історії розвитку клієнта. Розв'язати проблему допоможе попередній аналіз соціальної ситуації життєдіяльності.

При аналізі проблеми потрібно керуватися такими запитаннями:

1. Які стосунки клієнта з членами мікросоціуму?
2. Чи існує проблема серед членів мікросоціуму?
3. Наскільки активні форми спілкування клієнта з членами мікросоціуму?

4. Чи ефективні соціальні ролі в соціумі?
5. Хто з оточуючих клієнта приймає рішення і які ці рішення?
6. Які відбувалися конфлікти, що стосувалися клієнта і як вони розв'язувалися?
7. Які цінності визначають поведінку клієнта?
8. Які контакти впливають на формування клієнта?

Соціальний педагог на основі цієї інформації може створити загальну характеристику рівня розвитку дитини, зрозуміти сутність її труднощів, оцінити їх глибину, визначити сфери впливу з метою усунення або подолання проблем [27].

Для вирішення актуальних проблем надання соціально-педагогічної допомоги внутрішньо переміщеним особам, зокрема – дітям і сім'ям З.О. Гаркавенко, О.Г. Карагодіною та А.С. Шапошніковою було розроблено «Методику оцінки ресурсного потенціалу родин внутрішньо переміщених осіб з дітьми».

Поняття «ресурсного потенціалу родин ВПО з дітьми» застосовується авторами методики з огляду на ключове завдання соціально-психологічної допомоги, а саме – досягнення такого стану клієнта, в якому він здатний самостійно вирішувати поточні та перспективні проблеми власного життя, тобто відновлює власні соціально-психологічні ресурси. Відтак, важливою складовою цього процесу є з'ясування поточного стану клієнта та його потенційних можливостей, важливих для розробки програми допомоги – підтримки, супроводу тощо.

Проведення оцінки ресурсного потенціалу уможливорює уточнення запиту клієнта на конкретний вид допомоги, визначення суб'єктів цієї допомоги (соціальні служби, медичні установи, навчальні заклади тощо), дозволяє виявити окремі аспекти життєвої ситуації респондента, які можуть стати для нього опорою у процесах адаптування до нових умов існування та забезпечити ефективну інтеграцію в суспільні процеси на новому місці проживання.

Практика показує, що за ознакою спроможності долати

складні життєві обставини отримувачів соціально-психологічної допомоги (окремих осіб, родин, у тому числі сімей з дітьми) можна розділити на дві категорії:

- клієнти, потенційно здатні долати поточні життєві труднощі;
- клієнти, що не мають або мають мінімальний рівень здатності подолання складних життєвих обставин.

Клієнти першої категорії в цілому розуміють свою ситуацію та власний стан, готові звертатись по допомогу, визначати свої потреби; вони здійснюють самостійні кроки щодо забезпечення засобів існування, створення умов для забезпечення розвитку та виховання дітей. Як правило, такі особи мають певний соціальний та особистісний досвід долаття труднощів, стратегії поведінки у кризових ситуаціях, активну життєву позицію і готовність шукати альтернативні рішення щодо досягнення цілей.

Клієнти другої категорії зазвичай демонструють пасивне ставлення до ситуації, не здатні до її самостійного аналізу, прояснення власних потреб та цілей, не проявляють потрібної когнітивної та поведінкової гнучкості задля пошуку альтернативних способів зміни життєвих обставин, схильні вимагати сторонньої допомоги, звинувачувати інших у власних проблемах. Такі особливості поведінки зумовлені їхніми особистісними характеристиками (низьким рівнем стресостійкості, набутою беспорядністю тощо), незрілістю життєвої позиції, низьким рівнем соціальної активності.

Особи першої категорії готові скористатись підтримкою фахівця для оптимізації внутрішніх ресурсів або розширення спектру своїх стратегій долаття складних життєвих ситуацій. Часто їм вистачає разової консультації, щоб активізувати ресурсний потенціал, підтвердити можливості самостійно поратися з поточними труднощами та впевнитись у доступності потрібної допомоги.

На думку авторів методики, брак адаптивності другої кате-

горії клієнтів впливає здебільшого з їхніх особистісних якостей. Нерідко в процесі оцінки ресурсного потенціалу таких осіб їхньою «ключовою проблемою» виступає певна психологічна характеристика (віктимна поведінка, особиста інфантильність, нездатність пережити стресові події, попередній негативний соціальний досвід, низька самооцінка тощо), а інші труднощі (відсутність засобів існування, брак соціальної підтримки, проблеми забезпечення поточних потреб родини та дітей) є фактичним наслідком першого. Виявлені психологічні проблеми мають визначити головний напрям роботи з цими клієнтами – за умови вирішення їхніх інших життєвих проблем силами фахівців різних служб (соціальних, юридичних, медичних тощо) і організації супроводу таких родин.

Варто пам'ятати, що соціально-психологічна допомога передбачає досягнення певного результату, що визначається разом з клієнтом на основі його ключових потреб і власних можливостей. Відтак, оцінка ресурсного потенціалу є обов'язковим початковим етапом регламентованого певними часовими рамками професійного втручання, що передбачає також визначення напрямів підсилення ресурсів здолання, підтримку родини на шляху досягнення поставлених завдань та оцінювання отриманого результату.

Діагностичні процедури здійснюються у два етапи.

I етап передбачає виявлення (оцінку) соціально-психологічних потреб дітей та дорослих із родин ВПО. Процедура оцінки проводиться методом анкетного опитування (анкета-опитувальник додається: Додаток 2 – українською мовою, Додаток 3 – російською мовою). Анкета-опитувальник заповнюється респондентом особисто і передається психологу, соціальному педагогу (іншій особі, яка проводить оцінку). Аналіз відповідей дозволяє визначити:

- актуальний психологічний стан респондента (його дитини/дітей);
- актуальний фізичний стан респондента (його дитини/

дітей);

- наявність потреби у психологічній допомозі та найбільш прийнятні для респондента форми її надання;
- тематика інформації психологічного характеру, яка цікавить респондента.

За результатами аналізу анкети складається попередній висновок щодо потреб конкретної родини у соціально-психологічній допомозі.

II етап передбачає з'ясування наявного соціально-психологічного ресурсу родини (респондента) для адаптації до нових умов існування, інтеграції у нове соціальне середовище.

Процедура діагностики проводиться методом структурованого інтерв'ю за наступними напрямками:

1. Готовність звернутись по допомогу
2. Бачення майбутнього
3. Наявність соціальної підтримки
4. Наявність психологічних ресурсів (попередній досвід, особистісні якості).

Запитання до інтерв'ю представлено у гайді інтерв'юера та реєструються у спеціальному листі реєстрації (Додається: інструкція для інтерв'юера, гайд, лист реєстрації відповідей: Додаток 2.1 – українською мовою, Додаток 3.1 – російською мовою).

За результатами обробки даних інтерв'ю складається висновок щодо наявності та основних характеристик ресурсного потенціалу родини (респондента).

Порівняння та узагальнення результатів обох етапів діагностики дає можливість встановити актуальні потреби родини (респондента) у психологічній (соціально-психологічній допомозі), визначити актуальні можливості (ресурс) родини (респондента) долати складні життєві обставини та, у разі потреби, скласти програму соціально-психологічної допомоги, визначити основні форми і методи роботи із нею, орієнтовні терміни реалізації цієї програми.

З метою отримання та систематизації інформації, для постановки соціально-педагогічного діагнозу у випадку, коли дитина зазнала кривдження та знаходиться у стані посттравматичного стресу, у роботі з батьками соціальний педагог може застосовувати стандартизоване інтерв'ю, розроблене у Йельському центрі вивчення дітей [24] (Додаток 4).

ПРОБЛЕМИ, З ЯКИМИ НАЙЧАСТІШЕ ЗУСТРІЧАЄТЬСЯ СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ У СВОЇЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Відповідно до Листа МОН України від 28.10.2014 р. № 1/9-557 «Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей» [15]:

Жорстоке поводження з дитиною – будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною в сім'ї або поза нею.

Насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю (ст. 1 Розділ I Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р № 2789-III, поточна редакція від від 28.12.2015 р.) [5].

Фізичне насильство над дитиною – дії із застосуванням фізичної сили стосовно дитини, направлені на спричинення їй фізичного страждання, що заборонені законом. Фізичне насильство в сім'ї передбачає умисне нанесення одним членом іншому побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести до смерті, порушення фізичного або психічного здоров'я, посягання на його честь і гідність.

Сексуальне насильство або розбещення – протиправне посягання однієї особи на статеву недоторканість іншої, дії сексуального характеру стосовно дитини, що проявляються як зґвалтування, сексуальні домагання, непристойні пропозиції, будь-які образливі дії сексуального характеру.

Психологічне насильство – вплив однієї особи (групи осіб) на психіку дитини, з використанням словесних образ, погроз, переслідування, залякування, критика, маніпуляції, що може

призвести до виникнення у дитини пригніченого або хронічного тривожного стану, затримки чи відставання психоемоційного, когнітивного, соціального та фізичного розвитку тощо.

Недбале ставлення до дитини передбачає таку поведінку батьків (осіб, які їх замінюють), яка призводить до свідомого або неусвідомленого незадоволення дорослими життєво важливих потреб дитини, пов'язаних з її виживанням, здоров'ям та повноцінним розвитком.

Бездоглядність – відсутність або недостатність контролю за поведінкою або заняттями дітей і підлітків, виховного впливу на них з боку батьків або осіб, які їх замінюють.

Наводимо перелік ознак, які можуть вказувати на жорстоке поводження з дитиною та потребують негайного реагування.

Ознаками психологічного насильства можуть бути:

№ з/п	ОЗНАКА	ВІДМІТКА
1	замкнутість, тривожність, страх, або навпаки, демонстрація повної відсутності страху, ризикована, зухвала поведінка	
2	неврівноважена поведінка	
3	агресивність, напади люті, схильність до руйнації, нищення, насильства	
4	уповільнене мовлення, нездатність до навчання, відсутність знань відповідно до віку (наприклад, невміння читати, писати, рахувати)	
5	синдром «маленького дорослого» (надмірна зрілість та відповідальність)	
6	уникання однолітків, бажання спілкуватися та гратися зі значно молодшими дітьми	
7	занижена самооцінка, наявність почуття провини	
8	швидка стомлюваність, знижена спроможність до концентрації уваги	
9	демонстрація страху перед появою батьків та/або необхідністю йти додому, небажання йти додому	

10	схильність до «мандрів», бродяжництва	
11	депресивні розлади	
12	спроби самогубства	
13	вживання алкоголю, наркотичних речовин	
14	наявність стресоподібних розладів психіки, психосоматичних хвороб	
15	насильство стосовно тварин чи інших живих істот	
16	приналежність батьків, осіб, які їх замінюють, до деструктивних релігійних сект	

Наявність у поведінці дитини хоча б одного з перелічених показників є підставою для посиленої педагогічної уваги і проведення більш глибокого вивчення дитини і її соціального оточення.

Ознаками фізичного насильства можуть бути:

№ з/п	ОЗНАКА	ВІДМІТКА
1	повідомлення дитини, що батьки, інші члени сім'ї застосовують до неї, або іншої дитини фізичне насильство, погрожують вигнати з дому, перемістити до іншого місця проживання (віддати до інтернатного закладу, влаштувати до лікарні, до інших родичів тощо), про наявність небезпеки з боку тварин, що утримуються у неї вдома	
2	прагнення дитини приховати травми та обставини їх отримання (відмова дитини роздягатись; носити одяг, що не відповідає сезону)	
3	зміщення суглобів (вивихи), переломи кісток, гематоми, подряпини	
4	синці на тих частинах тіла, на яких вони не повинні з'являтися, коли дитина грається (наприклад, на щоках, очах, губах, вухах, сідницях, передпліччях, стегнах, кінчиках пальців тощо)	
5	рвані рани і переломи в області обличчя, травматична втрата зубів	

6	травми ока (крововиливи, відшарування сітківки тощо)	
7	забиті місця на тілі, голові або сідницях, які мають виразні контури предмета (наприклад, пряжки ременя, лозини)	
8	скарги дитини на головний біль, біль у животі, зовнішні запалення органів сечовивідної і статеві систем;	
9	рани і синці у різних фазах загоєння на різних частинах тіла (наприклад, на спині та грудях одночасно)	

Ознаками економічного насильства, занедбаня дитини можуть бути:

№ з/п	ОЗНАКА	ВІДМІТКА
1	постійне голодування через нестачу їжі	
2	вага дитини в значній мірі не відповідає її віковій нормі (за визначенням медичного працівника)	
3	часті запізнення до школи, брудний одяг, одягання не за погодою	
4	пропуски занять у школі	
5	втомлений і хворобливий вигляд	
6	загальна занедбаність	
7	нестача необхідного медичного лікування (дитину не водять до лікаря), неліковані зуби	
8	залишення дитини батьками під наглядом незнайомих осіб (в тому числі, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння)	
9	залишення дитини дошкільного віку без догляду впродовж тривалого часу як у помешканні, так і на вулиці, в тому числі із сторонніми особами	
10	відсутність іграшок, книжок, розваг тощо	

11	антисанітарні умови проживання, відсутність постільної білизни (або постільна білизна рвана та брудна), засобів гігієни	
12	нігті, волосся у дитини нестрижені і брудні;	
13	у дитини постійні інфекції, спричинені браком гігієни	
14	залучення дитини до трудової діяльності (з порушенням чинного законодавства)	
15	дитина жебракує, втікає з дому	
16	відставання дитини в розвитку (фізичному, емоційному розвитку): розвитку дрібної моторики, пізнавальних здібностей, соціальних навичок та навичок міжособистісного спілкування) внаслідок педагогічної занедбаності	

Ознаками сексуального насильства можуть бути:

№ з/п	ПОВЕДІНКОВІ ОЗНАКИ У ДІТЕЙ	ВІДМІТКА
1	знання термінології та жаргону, зазвичай не властивих дітям відповідного віку	
2	захворювання, що передаються статевим шляхом	
3	синдром «брудного тіла»: постійне настирливе перебування у ванній, під душем	
4	уникнення контактів з ровесниками	
5	дитяча або підліткова проституція	
6	вагітність	
7	вчинення сексуальних злочинів жертвою проти інших осіб	
8	сексуальні домагання жертви до дітей, підлітків, дорослих	
9	нерозбірлива та/або активна сексуальна поведінка	
10	створення та реалізація дитиною сексуальних сценаріїв в іграх за допомогою іграшок та ляльок	
11	відсутність догляду за собою	

12	боязнь чоловіків, конкретних людей	
13	синці на внутрішній стороні стегон, на грудях і сідницях, людські укуси	

Педагогічним працівникам доцільно звертати увагу на ознаки, що вказують на ймовірність виникнення ризиків для життя, здоров'я та розвитку дитини.

Зокрема до таких ризиків, можна крім іншого віднести ситуації, коли у поведінці батьків або осіб, які їх замінюють, наявні наступні ознаки.

№ з/п	ПОВЕДІНКОВІ ОЗНАКИ У ДІТЕЙ	ВІДМІТКА
1	не цікавляться навчальною діяльністю дитини, вихованням в дошкільному навчальному закладі (не відвідують батьківських зборів, не контактують з педагогами закладу, не готують дитину до участі у позаурочних та позашкільних заходах)	
2	під час відвідування навчального закладу перебувають у стані алкогольного сп'яніння або під дією наркотичних речовин. Наявні повідомлення дітей, осіб, знайомих із сім'єю, про факти надмірного вживання алкоголю, наркотичних речовин, схильності до азартних ігор та відвідування ігрових клубів	
3	систематично виявляють агресивну поведінку до працівників навчального закладу, батьків інших дітей	
4	ігнорують рекомендації працівників навчального закладу щодо виховання дитини, що призводить або може призвести до затримки її розвитку, погіршення емоційного стану, здоров'я, соціальної ізоляції та інших несприятливих наслідків	
5	не дотримуються санітарно-гігієнічних норм та правил безпечної поведінки (що призводить до виникнення ризику інфікування дитини)	

6	мають ознаки пригніченого психоемоційного стану, розладів психічного здоров'я, суїцидальної поведінки, що ускладнює процес догляду та виховання дитини	
7	не забезпечують необхідного медичного догляду за дитиною, що може призвести до серйозних порушень здоров'я	
8	жорстоко поводяться з іншими членами сім'ї (одним із батьків, іншою дитиною, іншою особою), з домашніми тваринами	
9	допускають перебування в помешканні, де проживає дитина, сторонніх осіб, схильних до вживання алкоголю, наркотичних речовин	
10	не забезпечують дитину кишеньковими коштами	
11	перекладають відповідальність за догляд за молодшими дітьми на інших	

У випадках виникнення підозри щодо жорстокого поводження з дитиною або якщо є реальна загроза його вчинення (удома, з боку однолітків, з боку інших працівників навчального закладу або інших осіб пропонуємо працівникові психологічної служби діяти в такий спосіб.

Працівник психологічної служби (практичний психолог, соціальний педагог) може запросити на зустріч дитину, стосовно якої поступила інформація про жорстоке поводження щодо неї. Зустріч може проходити у кабінеті психолога, соціального педагога чи в окремому приміщенні.

При зустрічі, варто познайомити дитину з темою сьогоднішньої розмови, уникаючи таких сугестивних слів як: «важкий», «страшний», «насильство» і т.д.

Основною метою бесіди з дитиною – є отримання повного обсягу інформації про те, що відбулося в ході спонтанної розповіді дитини.

Під час розмови фахівець має сидіти поруч із дитиною, не допускаючи розділення столом; спілкуючись з дитиною необхідно демонструвати повагу щодо неї, намагатись створити

атмосферу довіри (наприклад пригостити дитину чаєм).

У процесі розмови фахівець повинен з'ясувати терміни подій які відбулися з дитиною та отримати їх опис для цього варто ставити цілеспрямовані запитання про насильство:

- a. про характер насильства, якщо воно було;
- b. часу і обставин;
- c. про людину, що заподіяла насильство;
- d. з'ясувати місце події;
- e. опис оточення;
- f. коли це трапилось, у який час – уранці, вдень, увечері, вночі, у яку пору року і т.д.

Якщо дитині важко розказувати про події, які вона пережила, необхідно запропонувати відтворити травмуючу ситуацію за допомогою, наприклад, малюнку; за допомогою предметів, наприклад, ляльок.

Наприкінці бесіди необхідно емоційно підтримати дитину (заспокоїти), подякувати за розповідь, не зважаючи на отримані результати.

Якщо дитина підтвердила, що пережила жорстоке ставлення, необхідно провести документування отриманих від неї фактів за протоколом (що додається 1-Н).

Після заповнення протоколу, працівнику психологічної служби необхідно віддати його оригінал директору навчального закладу чи його заступнику, копію протоколу необхідно залишити у себе.

Працівник психологічної служби повинен дотримуватись принципу конфіденційності щодо дитини-жертви, особливо у межах навчального закладу.

Працівнику психологічної служби необхідно провести зустріч з батьками (чи опікунами) постраждалої дитини, провести зустріч з батьками учнів-кривдників (якщо інцидент насильства відбувся серед учнів).

Скласти план психологічної реабілітації жертви та її кривдника, особливо, якщо останнім виступає інший учень (учні) за-

кладу. За необхідності потрібно залучити фахівця з місцевого центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Працівнику служби необхідно обов'язково оформити протокол, у якому зазначаються відомості про факт вчинення насильства над дитиною (Лист МОН України від 28.10.2014 р. № 1/9-557 «Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей») [15].

Протокол Н-1 про отримання відомостей про вчинення насильства над дитиною або реальну загрозу його вчинення

№ п/п	ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЇ	ЗАПОВНЮЄТЬСЯ ПРАЦІВНИКОМ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ
1.	Дата і точний час події:	(короткий опис)
2.	Місце події:	- було вчинено насильство в сім'ї, - було вчинено насильство в умовах навчального закладу - існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, - існує реальна загроза вчинення насильства в умовах навчального закладу (необхідне підкреслити)
3.	Учасники події:	
4.	Жертва (жертви):	(стать, ПП, клас, школа, навчальний заклад)
4.1.	Нападник (и), кривдник:	(стать, ПП, клас, школа, навчальний заклад; якщо – дорослий – описати прикмети)
4.2.	Співучасники	(ПП, клас, школа, навчальний заклад; якщо – дорослий – описати прикмети, стать)
4.3.	Свідки:	(стать, ПП, клас, школа, навчальний заклад; якщо – дорослий – описати прикмети)

5.	Вид насильства	- Фізичне - Психологічне - Сексуальне - Економічне (необхідне підкреслити)
6.	Потерпіла (лий, лі) потребує допомоги	- Медичної - Психологічної - Психолого-соціальної реабілітації - Юридичної - Відвідування працівника соціальної служби - інше (вказати) _____ (необхідне підкреслити)
7.	Ужиті заходи	- надано медичну, психологічну, юридичну допомогу; - рекомендовано направити до центру медико-соціальної реабілітації, кризового центру для жертв насильства в сім'ї, дітей та молоді та інше вказати); (необхідне підкреслити)
8.	Про цей випадок проінформовано:	
8.1.	Директора навчального закладу або його заступника:	(ППП, посада, дата, час)
	З цим протоколом ознайомлений, копію одержав:	(підпис, дата, час)
8.2.	Батьки або особи що їх замінюють:	(ППП, дата, час, телефон)
	З цим протоколом ознайомлений, копію одержав:	(підпис, дата, час)
8.3.	Копію протоколу надіслано:	(прокуратура, уповноважені підрозділи органів Національної поліції, опікунська рада і т.п.; точна назва, дата)

9.	Цей протокол зберігається у працівника служби і не підлягає знищенню чи вилученню протягом п'яти років	(дата і час складання протоколу; особистий підпис працівника служби)
----	--	--

У випадках, коли працівник психологічної служби став свідком жорстокого поводження з дитиною в умовах навчального закладу (з боку однолітків, з боку інших працівників навчального закладу або інших осіб), рекомендується наступний порядок дій.

Вжити заходів для припинення насильства або жорстокого поводження.

Забороняється застосовувати фізичну силу до учасників інциденту.

Якомога швидше повідомити представника служби охорони навчального закладу, вчителів, інших дорослих.

Після припинення інциденту у разі необхідності необхідно надати постраждалому першу медичну допомогу: супроводити дитину для обстеження стану її здоров'я до медичного пункту закладу, а у разі необхідності – до відповідного закладу охорони здоров'я з метою надання медичної допомоги і документування фактів жорстокого поводження.

В кабінеті психолога чи соціального педагога (в окремому приміщенні) провести первинне опитування учасників інциденту: жертви, кривдника чи (кривдників), свідків. Скласти протокол 2-Н.

З метою надання первинної психологічної допомоги, з'ясування обставин ситуації жорстокого поводження і документування фактів, спочатку необхідно провести зустріч з постраждалою дитиною якщо її фізичний стан це дозволяє. Фахівцеві слід терпляче вислухати розповідь дитини та запротоколювати її інтерпретацію подій.

Працівнику психологічної служби в цій ситуації недоречно:

- бути нетерплячим та перебивати опитуваних;
- намагатися завершити думки учасників інциденту, їх висловлювання;
- втрачати зоровий контакт з учасниками інциденту, жестами та рухами тіла демонструвати неухважність;
- відповідати недоладно;
- змінювати предмет розмови;
- залякувати постраждалу дитину (в тому числі тим, що її родичів буде суворо покарано, якщо дитина постраждала від жорстокого поводження з боку рідних людей);
- залякувати інших учасників інциденту – нападника, свідків;
- критикувати учасників інциденту або глузувати з них;
- виносити оцінні судження на адресу учасників інциденту.

Після проведеного опитування постраждалого не залишати його наодинці (доручити постраждалого до приходу батьків класному керівнику, вихователю, іншому педагогічному працівнику).

Провести бесіду з кривдником дитини і внести його бачення подій до протоколу – 2-Н.

При спілкуванні з кривдником фахівцю психологічної служби доречно представитися, пояснити доцільність даної бесіди; попередити про необхідність складення протоколу; розмовляти спокійно, демонструючи врівноваженість; дотримуватися позиції: «Я виконую свої обов'язки»; уникати оцінних суджень, засуджувати, намагатися «виховувати».

Розмову слід проводити таким чином, щоб вона була для винуватця (винуватців) сигналом, що він не може розраховувати на подальшу безкарність.

Провести співбесіду (співбесіди) з учасниками (свідками) інциденту. Співбесіди відбуваються з кожним учасником окремо. Їх результати заносяться до протоколу.

Оформлений належним чином Протокол – 2-Н з підписом

працівника психологічної служби подається керівництву навчального закладу і підписується. У разі відмови від підпису працівник психологічної служби у графі 6.1 фіксує: «від підпису відмовився (відмовилась)», ставить дату і час.

Копію цього протоколу працівник психологічної служби надає за вимогою батькам або особам, що їх замінюють, законним представникам всіх учасників інциденту або представникам правоохоронних органів фіксуючи дату і час видачі копії.

Протокол зберігається у працівника служби протягом п'яти років і є документом суворої звітності.

Якщо дитина зазнала жорстокого поводження з боку працівників закладу, з боку учнів закладу – адміністрація навчального закладу на цій підставі зобов'язана провести службове розслідування, притягнути до дисциплінарної відповідальності винних і обов'язково повідомити про виявлений факт насильства.

У навчальних закладах із означеної проблеми ведеться відповідна документація, зразки бланку повідомлення про дитину, яка постраждала від жорстокого поводження або стосовно якої існує загроза його вчинення та журналу обліку звернень та повідомлень про жорстоке поводження з дітьми або загрозу його вчинення, затверджені наказом від 19.08.2014 № 564/863/945/577, який направлений для впровадження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення (лист МОН від 29.09.14 № 1/9-498) [12].

Працівнику психологічної служби (практичному психологу, соціальному педагогу) необхідно скласти план роботи з психологічної реабілітації постраждалих та кривдника (кривдників), якщо останнім є інший учень або співробітник навчального закладу.

Протокол - 2-Н Дії працівника психологічної служби у випадку, коли він стає свідком насильства або жорстокого

поводження з дитиною

№ п/п	ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЇ	ЗАПОВНЮЄТЬСЯ ПРАЦІВНИКОМ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ
1.	Що спостерігав працівник служби особисто в якості свідка події:	(короткий опис)
2.	Дата і точний час події:	
3.	Місце події:	
4.	Учасники події:	
4.1.	Жертва (жертви):	(стать, ПП, клас, школа, навчальний заклад)
4.2.	Нападник (и), кривдник:	(стать, ПП, клас, школа, навчальний заклад; якщо – дорослий – описати пикмети)
4.3.	Співучасники	(стать, ПП, клас, школа, навчальний заклад; якщо – дорослий – описати пикмети)
4.4.	Свідки:	(ПП, клас, школа, навчальний заклад; якщо – дорослий – описати пикмети, стать)
5.	Що зробив працівник служби для припинення насильства або жорсткого поведження і це можуть підтвердити свідки:	(короткий опис)
6.	Про цей випадок проінформовано:	
6.1.	Директора навчального закладу або його заступника:	(ПП, посада, дата, час)
	З цим протоколом ознайомлений, копію одержав:	(підпис, дата, час)
6.2.	Батьки або особи що їх замінюють:	(ПП, дата, час, телефон)

	З цим протоколом ознайомлений, копію одержав:	(підпис, дата, час)
6.3.	Копію протоколу надіслано:	(міліція у справах дітей, опікунська рада і т.п.; точна назва, дата)
7.	Цей протокол зберігається у працівника служби і не підлягає знищенню чи вилученню протягом п'яти років	(дата і час складання протоколу; особистий підпис працівника служби)

Згідно з наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 19.08.2014 № 564/863/945/577 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення», який зареєстрований в Міністерстві юстиції України 10.09.2014 за № 1105/25882) [12] заклади освіти :

- здійснюють приймання звернень та повідомлень про випадки жорстокого поводження щодо дитини;
- терміново(протягом однієї доби) передають повідомлення у письмовій формі до служби у справах дітей, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи загрози його вчинення;
- у межах компетенції вживають заходів щодо виявлення і припинення фактів жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення в закладах освіти;
- організують роботу психологічної служби системи освіти з дітьми, які постраждали від жорстокого поводження;
- проводять роз'яснювальну роботу з батьками та іншими учасниками навчально-виховного процесу із запобігання, протидії негативним наслідкам жорстокого поводження з дітьми.

Завдання соціального педагога – допомога загальноосвітньому навчальному закладу в:

а) формуванні в учнів комплексу знань, навичок та вмінь, необхідних для: самопізнання, доцільного розвитку власної інтенційної спрямованості, засвоєння норм соціальної поведінки, гармонізації внутрішньоособистісних та загальносуспільних інтересів, уміння вибудовувати загальноприйнятливий стиль своїх стосунків із навколишніми

б) соціально-педагогічній корекції поведінки вихованців, доцільній вибірковості їхніх соціальних зв'язків;

в) соціально-педагогічній профілактиці девіантної поведінки підлітків;

г) координації взаємодії різноманітних соціальних інститутів у ході розв'язання найгостріших соціальних проблем;

д) можливій реабілітації несприятливого соціуму.

На відміну від звичайного педагога, який працює в навчальному закладі, у соціального педагога першорядну роль відіграє не навчальна, не освітня чи виховна функція, а функція надання соціальної допомоги та соціального захисту. Соціальні педагоги і соціальні працівники покликані сприяти розвитку (точніше, саморозвитку) особистості, створенню умов найбільшого сприяння, психологічного комфорту. Вони допомагають людям в їх повсякденному житті, забезпечують консолідацію всіх сил і можливостей суспільства щодо конкретного громадянина, розпиваючи його активність як суб'єкта цього процесу.

Функції соціального педагога і соціального працівника за встановленими стандартами не є ідентичними. Посадові обов'язки соціального педагога визначено у Наказі МОН України від 28.12.2006 р. № 864 «Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України» [14], функції соціальних робітників визначаються Законом України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р. №

966-IV (поточна редакція — від 21.02.2016 р.) [6] та Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III (поточна редакція від 08.10.2016 р.) [7]. Діяльність соціального педагога зорієнтована на роботу з усіма категоріями дітей і дорослих, із сім'ями (незалежно від наявності проблем) з пріоритетом виховних завдань. Соціальний педагог не чекає, коли до нього прийде клієнт, він в етично допустимій формі сам виходить на контакт з сім'єю, особистістю і ніби ставить «соціальний діагноз», вивчає психологічні та вікові особливості, здібності людини, вникає в коло її інтересів, спілкування, в умови морального мікроклімату, виявляє позитивні і негативні впливи, проблеми особистості – психологічні, медичні, правові, екологічні, до розв'язання яких потім підключаються соціальні працівники різних профілів. Досвід доводить, що повноцінне виконання соціальним педагогом діагностичної функції дає змогу не на словах, а на ділі, на рівні сім'ї та особистості, забезпечити первинну профілактику різного роду відхилень – моральних, фізичних, психічних, соціальних тощо. Для наших умов це надзвичайно важливо, оскільки протягом багатьох років виховально-профілактична робота страждала відсутністю власне превентивної роботи: зусилля зосереджуються не на виявленні та усуненні причин негативних явищ, а на боротьбі з їх наслідками. Така робота не попереджала і не прогнозувала розв'язання проблеми, а «йшла по їх слідах». Офіційне введення в країні нового інституту соціальних педагогів вже за короткий строк позитивно вплинуло на ці процеси [21].

В загальноосвітніх навчальних закладах, де відсутня посада соціального педагога (практичного психолога) ці обов'язки покладаються на заступників директора.

Педагогічні працівники, медичний та господарсько-обслуговуючий персонал навчального закладу при виявленні ознак чи факторів, що можуть вказувати на складні життєві обставини, жорстоке поводження з дитиною або ризики щодо їх ви

никнення стосовно дитини, передають соціальному педагогу/ практичному психологу, а у разі їх відсутності заступникові директора (класному керівнику) чи безпосередньо керівникові навчального закладу (директорові) інформацію про дитину з метою планування подальших дій щодо її захисту.

МІЖВІДОМЧА ВЗАЄМОДІЯ У НАДАННІ ДОПОМОГИ ДІТЯМ І СІМ'ЯМ, ЯКІ ОПИНИЛИСЬ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

У наданні соціально-педагогічної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах, надзвичайно важливою є міжвідомча взаємодія. Тобто взаємодія на місцевому рівні представників різних відомств, предметом діяльності яких є захист людини, надання їй необхідної допомоги. До таких відомств, у першу чергу відносяться: медицина, поліція, система соціального захисту населення, служба з надзвичайних ситуацій, освіта, місцеві державні адміністрації, громадські і благодійні організації.

Основними питаннями які потребують міжвідомчої взаємодії є:

- робота у випадках виявлення факту та розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення.
- робота з дітьми, які мають проблеми у поведінці (делінквентна, девіантна поведінка);
- робота з дітьми, схильними до проявів суїцидальної поведінки;
- робота з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах ;
- робота з дітьми з особливими освітніми потребами;
- робота з батьками, які ухиляються від належного виконання своїх батьківських обов'язків;
- робота з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах тощо.

1. Органи опіки та піклування.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (від 13 січня 2005 року № 2342-IV, поточна редакція від 07.10.2016 р.) [3]

органами опіки та піклування є державні адміністрації районів, районів міста Києва, виконавчі органи міських чи районних у містах, сільських, селищних рад.

Безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладено на служби у справах дітей.

Піклування – влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають переважно в сімейних, родинних відносинах із цими дітьми з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку, захисту їх прав та інтересів (глава 19 Сімейного кодексу України, Закон від 10.01.2002 року № 2947-III, поточна редакція від 05.10.2016р.) [1].

Опікуни, піклувальники є законними представниками інтересів дитини без спеціальних на те повноважень, несуть відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток дитини, яка знаходяться під їх опікою, піклуванням.

Оформлення над дитиною опіки та піклування, права та обов'язки опікунів, піклувальників регулюються Сімейним [1] і Цивільним [2] кодексами України (Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV, поточна редакція від 02.11.2016 р.)

Опіка встановлюється над дітьми, які не досягли чотирнадцяти років, а піклування – над дітьми віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, опіка, піклування встановлюється органами опіки та піклування або судом.

Комісія з питань захисту прав дітей: координація роботи щодо підготовки проектів рішень та інших документів щодо захисту прав дітей, організації профілактичних заходів.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 «Про затвердження Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини» (поточна редакція від 26.07.2016 р.) [11] Комісія відповідно до покладених на неї

завдань:

- розглядає та подає пропозиції до індивідуального плану соціального захисту дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, який складається за затвердженою формою;
- розглядає питання, у тому числі спірні, які потребують колегіального вирішення, зокрема: реєстрація народження дитини, батьки якої невідомі; надання дозволу бабі, діду, іншим родичам дитини забрати її злогового будинку або іншого закладу охорони здоров'я, якщо цього не зробили батьки дитини; позбавлення та поновлення батьківських прав; вирішення спорів між батьками щодо визначення або зміни прізвища та імені дитини; вирішення спорів між батьками щодо визначення місця проживання дитини; участь одного з батьків у вихованні дитини; побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав; визначення форми влаштування дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування; встановлення і припинення опіки, піклування; утримання і виховання дітей у сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу та виконання покладених на них обов'язків; збереження майна, право власності на яке або право користування яким мають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; розгляд звернень дітей щодо неналежного виконання батьками, опікунами, піклувальниками обов'язків з виховання або щодо зловживання ними своїми правами; інші питання, пов'язані із захистом прав дітей.

Зауважуємо, що чинною є Постанова Кабінету міністрів України «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866» від 22 жовтня 2014 р. № 624 [9], у якій текст вказаного документу доповнено двома

розділами: «Соціальний захист дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» та «Особливості провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, переміщеної з тимчасово окупованої території або району проведення антитерористичної операції».

2. Служби у справах дітей.

Служба у справах дітей проводить свою діяльність у відповідності до Постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 № 1068 «Про затвердження типових положень про службу у справах дітей» (поточна редакція від 26.07.2016 р.).

Співпраця органів освіти, навчальних закладів із службою у справах дітей відбувається стосовно таких категорій дітей, як: бездоглядні; безпритульні; діти-сироти і діти, які залишилися без піклування батьків; діти, які проживають у сім'ях, де батьки або особи, котрі їх замінюють, ухиляються від виконання батьківських обов'язків; діти, стосовно яких учинено насильство. Планування та спільні рейди щодо обстеження житлово-побутових умов проживання дитини, підготовка відповідних висновків, подання.

До служби у справах дітей звертаються у разі виявлення фактів щодо:

- відсутності у дитини свідоцтва про народження, порушення прав дитини на житло, майно, отримання загальної середньої освіти та інших прав;
- смерті батьків;
- залишення дитини без батьківського піклування внаслідок направлення батьків, або законних представників на довготривале стаціонарне лікування, невідкладної госпіталізації, ув'язнення, зникнення без вісти, від'їзду на заробітки на тривалий термін тощо;
- фізичного, психологічного, сексуального, економічного насильства над дитиною, систематичного недбалого ставлення до дитини з боку батьків, осіб, які їх заміню-

ють, в тому числі залишення дитини без догляду або у ситуації небезпеки;

- залежності батьків, осіб, які їх замінюють, від алкоголю, наркотичних речовин, азартних ігор;
- наявності у батьків дитини, осіб, які їх замінюють, ознак розладів психічного здоров'я, що впливають на їхню спроможність забезпечити належний догляд за дитиною;
- експлуатації дитини, втягнення її до жебракування, заохочення до вживання алкоголю, наркотичних речовин;
- проживання дитини в антисанітарних умовах, що може призвести до погіршення стану її здоров'я;
- частих випадків перебування в помешканні, де проживає дитина, сторонніх осіб з метою вживання алкоголю, наркотичних речовин;
- занедбаного зовнішнього вигляду дитини;
- систематичного недотримання батьками, особами, які їх замінюють, санітарно-гігієнічних норм (брудні шкіра, волосся, одяг, білизна дитини);
- недостатнього харчування дитини;
- залишення дитиною постійного сімейного помешкання без згоди батьків, осіб, які їх замінюють;
- самовільного залишення дитиною навчального закладу (систематичні порушення шкільної дисципліни);
- самостійного проживання дитини в помешканні без дорослих.

3. Уповноважені підрозділи органів Національної поліції

Відповідно до статті 5 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР, поточна редакція від 28.12.2015 р.) [4] уповноважені підрозділи органів Національної поліції зобов'язані:

- проводити роботу щодо запобігання правопорушенням дітей;

- виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, вчинені дітьми, вживати з цією метою оперативно-розшукових і профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством;
- розглядати у межах своєї компетенції заяви і повідомлення про правопорушення, вчинені дітьми;
- виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; брати участь у правовому вихованні дітей;
- розшукувати дітей, що зникли, дітей, які залишили сім'ї, навчально-виховні заклади (бродяжать) та спеціальні установи для дітей;
- виявляти дорослих осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію та жебрацтво;
- виявляти осіб, які займаються виготовленням та розповсюдженням порнографічної продукції, видань, що пропагують насильство, жорстокість, сексуальну розпусту;
- виявляти батьків або осіб, що їх замінюють, які ухиляються від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо створення належних умов для життя, навчання та виховання дітей тощо.

4. Органи охорони здоров'я.

Відділи охорони здоров'я організують відповідно до чинного законодавства роботу з охорони материнства та дитинства, контролюють стан здоров'я дітей та забезпечують в установленому законодавством порядку розгляд звернень громадян, контролюють проведення цієї роботи в закладах охорони здоров'я.

Керівник навчального закладу направляє дитину до закладу охорони здоров'я у супроводі педагогічного працівника (класного керівника, вихователя, вчителя або медичної сестри) у разі виявлення потреби дитини у негайному чи додат-

ковому медичному огляді або лікуванні.

5. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 р. № 573 «Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді» (поточна редакція від 01.08.2015 р.) [10] Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді :

- здійснює виявлення та веде облік: сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах; осіб з числа випускників інтернатних закладів; дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа; прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей опікунів, піклувальників; осіб з інвалідністю; осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі; осіб, які зазнали жорстокості та насильства, постраждали від торгівлі людьми, залучалися до найгірших форм дитячої праці;
- проводить оцінку потреб дитини, сім'ї та молодої особи, обстеження матеріально-побутових умов за згодою сім'ї, визначає планування та методи соціальної роботи;
- здійснює у разі потреби соціальний супровід та надання соціальних послуг, зокрема: забезпечує надання необхідних соціальних послуг особам, які зазнали жорстокості та насильства, постраждали від торгівлі людьми; забезпечує соціальну підтримку ВІЛ-інфікованих дітей, молоді та членів їх сімей; здійснює заходи із соціального патронажу осіб, які відбували покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, у тому числі за повідомленням установ виконання покарань; здійснює соціальну та психологічну адаптацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа з метою підготовки до самостійного життя; інформує населення про форми сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

підкування; надає юридичну, психологічну та соціальну допомогу дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, особам з їх числа, а також їх біологічним батькам, опікунам, піклувальникам, прийомним батькам, батькам-вихователям та усиновлювачам; здійснює соціальне супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу; бере участь у підготовці до самостійного життя дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа випускників інтернатних закладів;

- інформує сім'ї, дітей та молодь про можливість отримання інших видів соціальної допомоги і послуг;
- проводить у сім'ях, серед дітей та молоді за місцем проживання інформаційно-просвітницьку роботу, спрямовану на формування стандартів позитивної поведінки, здорового способу життя шляхом розповсюдження соціальної реклами і проведення консультацій;
- впроваджує нові соціальні технології, спрямовані на виявлення отримувачів соціальних послуг на ранніх стадіях життєвих проблем; формує навички відповідального батьківства, здійснює профілактику соціального сирітства;
- узагальнює на місцевому рівні статистичні та готує інформаційно-аналітичні матеріали стосовно проведеної соціальної роботи, які подає регіональному центру та відповідному місцевому органу виконавчої влади з питань соціального захисту населення;
- дотримується державних стандартів і нормативів під час проведення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- забезпечує захист персональних даних сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI (поточна ре-

дакція від 30.09.2015 р).

Органи освіти та навчальні заклади звертаються до Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді для вирішення питань щодо дітей, які знаходяться у складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї.

Працівники психологічної служби системи освіти України, реалізуючи заходи спільно з представниками інших органів і служб у справах дітей, діють виключно в межах повноважень, визначених Положенням про психологічну службу системи освіти (Лист МОН України від 28.10.2014 р. № 1/9-557 «Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей») [15].

Будь - які додаткові відомості та інформація про клієнтів психологічної служби можуть надаватися представникам органів і служб виключно з дозволу керівника (директора) навчального закладу в узагальненій формі із забезпеченням принципу конфіденційності.

ПІСЛЯМОВА

У зв'язку з проведенням АТО на території певних областей, районів, міст соціальні педагоги, керуючись статтею 3 Конвенції ООН про права дитини, у взаємодії із службою у справах дітей, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрами реабілітації, притулками, кримінальною міліцією у справах дітей, опікунськими радами тощо, мають вживати заходів для оперативного вирішення питань, які пов'язані із складною життєвою ситуацією дитини.

В останній рік у психологічній службі накопичується позитивний досвід організації надання психосоціальної допомоги постраждалим дітям і сім'ям. Завдяки небайдужій позиції місцевих органів управління освітою, місцевих рад, фахівців соціальної сфери, волонтерів така допомога стає більш адресною і професійною. Велике значення тут має допомога як міжнародних, так і вітчизняних організацій і спеціалістів – ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО, Міжнародний медичний корпус, Данська рада з питань біженців, Ла Страда – Україна, Інститут миру і порозуміння, Національний університет «Києво-Могилянська академія» та ін..

На нашу думку необхідно підтримати перші паростки досвіду, що накопичується у м. Бердянськ, Запорізької області, м. Рубіжне Донецької області, ряді міст Харківської області. Надзвичайно важливим є забезпечення соціальних педагогів та інших працівників освіти інструментарієм для діагностики особливостей складної життєвої ситуації постраждалих, визначення особистісних і соціальних ресурсів, які можуть бути залучені у процесі надання соціальних послуг і соціально-психологічної реабілітації.

Ці методичні рекомендації – тільки початок великої і складної роботи з названої проблематики. Сподіваємося, що пода-

ний тут матеріал слугуватиме підґрунтям для діагностичної і реабілітаційної роботи соціального педагога закладу освіти та стане предметом обговорення у професійному середовищі.

Будемо вдячні за зауваження і пропозиції, які просимо надсилати на адресу УНМЦ практичної психології і соціальної роботи НАПН України UCAP@ukr.net

ЛІТЕРАТУРА

1. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
2. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січня 2005 року № 2342-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>
4. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР [Електронний ресурс]– Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>
5. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 р № 2789-III [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>
6. Про соціальні послуги : Закон України від 19.06.2003 р. № 966-15 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
7. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>
8. Порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб) : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 р. № 896 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/896-2013-%D0%BF>
9. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 : Постанова Кабінету

міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 624 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/624-2014-%D0%BF>

10. Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 р. № 573 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/573-2013-%D0%BF>

11. Про затвердження Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>

12. Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення : Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 19.08.2014 р. № 564/863/945/577 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14>

13. Про затвердження форм обліку соціальних послуг сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах : Наказ Міністерства соціальної політики України від 09.07.2014 р. № 450 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1076-14>

14. Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України : Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2006 р. № 864 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.psyua.com.ua/index.php?lang=ua&page=legislation> – Назва з екрану.

15. Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими ор-

ганами і службами щодо захисту прав дітей : Лист Міністерства освіти і науки України від 28.10.2014 р. № 1/9-557 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/v-557729-14>

16. Про забезпечення навчальних закладів практичними психологами і соціальними педагогами та організацію у 2016-2017 н. р. належного психологічного супроводу учасників навчально-виховного процесу : Лист Міністерства освіти і науки України від 20.07.2016 №1/19-383

17. Бурлачук Л. Ф. Психодіагностика : Учебник для вузов. / Л. Ф. Бурлачук. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2008 – 384 с.

18. Бушуев С. Д. Динамическое лидерство в управлении проектами : Монография / С. Д. Бушуев, В. В. Морозов ; Укр. асоц. упр. проектами. – [2-е изд.]. – К. ;, 2000. – 312 с.

19. Губенко О. В. Психологічна діагностика й активізація у старшокласників й молоді творчих науково - технічних здібностей: науково-методичний посібник / О. В. Губенко – К. : Педагогічна думка, 2016. –228 с. ; іл.

20. Гузенко В. А. Психологічна діагностика : навчально-методичний посібник / В. А. Гузенко, Ю. В. Тодорцева ; Одеський національний політехнічний університет. – Одеса : Букаєв В В., 2013. – 267 с. : іл., табл.

21. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка. Соціальна робота : Навч. посіб. / Л. Г Коваль, І. Д. Зверєва, С. Р. Хлебик. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.

22. Панок В. Г. Психологічна служба : Навчально-методичний посібник для студентів і викладачів / В. Г. Панок. – Кам'янець-Подільський : Друкарня Рута, 2012. – 328 с.

23. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка : Курс лекцій / Н. А. Сейко – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-тет, 2002. – 260 с.

24. Сквивджені діти. Аналіз проблеми / За ред. В. Г. Панка. – К. : Ніка-Центр, 1997. – 71 с.

25. Соціально-педагогічна діагностика : наук.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. П. Краснова, Л. П. Харченко, Я. І.

Юрків, І. С. Сьомкіна ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 429 с.

26. Соціально-психологічна діагностика : метод. рек. до самост. та індивід. роботи студ. / уклад. А.Б. Мудрик ; Східноєвропейський нац. ун-т імені Лесі Українки, Ф-т психології, Каф. заг. та соц. психології. – Луцьк : СЕНУ ім. Лесі Українки, 2012. – 46 с.

27. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. / З. М. Шевців – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Кількість працівників психологічної служби, які надають допомогу постраждалим в наслідок окупації Криму та м. Севастополь та бойових дій на Сході України (% від загальної кількості)

Матеріал для I етапу діагностичних процедур

**Анкета-опитувальник
для оцінки потреби у соціально-психологічній допомозі ро-
динам тимчасово переміщених осіб (ВПО)**

Шановний респонденте!

Запрошуємо Вас взяти участь в опитуванні, яке спрямоване на покращання організації соціально-психологічної допомоги вашій родині, дитині в адаптації до нових умов життя.

Звертаємо Вашу увагу на те, що анкета не анонімна, тому варто вказати своє ім'я, прізвище.

Вся інформація, вказана Вами в анкеті, буде використана лише для уточнення Ваших потреб і не може бути використана для інших цілей.

Прізвище, ім'я, по-батькові _____

Ваш вік _____ років

Кількість дітей, які проживають із вами _____

Вік дітей _____ років (якщо дітей декілька, вкажіть послідовно)

Звідки ви прибули? _____ (місто, селище, село)

Як давно ви знаходитесь у теперішньому місці перебування?
_____ (місяців, років).

1. Як би ви оцінили свій стан (настрій) на сьогоднішній день?

Обведіть кружечком цифру, яка найбільш відповідає вашому стану:

-2	-1	0	1	2
погано	незадовільно	нормально	задовільно	добре

2. Як би ви оцінили стан (настрій, поведінку) своєї дитини на сьогоднішній день?

Обведіть кружечком цифру, яка найбільш відповідає вашому стану:

-2	-1	0	1	2
погано	незадовільно	нормально	задовільно	добре

3. Як ви оцінюєте свій фізичний стан на сьогоднішній день?

Позначте хрестиком, галочкою варіанти відповіді, які найбільш відповідають вашому стану.

Почуваю себе добре	
В мене порушений апетит	
У мене порушений сон	
Я відчуваю постійну втому	
У мене проблеми із шлунком, кишківником	
Інше (напишіть, що саме)	

4. Чи потребуєте ви психологічної допомоги?

Позначте хрестиком, галочкою ваш варіант відповіді

Так Ні Важко відповісти

5. Якщо на попереднє запитання ви відповіли ствердно, уточніть, будь-ласка, який із видів психологічної допомоги для вас найбільш прийнятний?

Позначте хрестиком, галочкою варіанти вашого вибору.

Індивідуальна консультація	
Групова консультація	
Сімейна консультація (мама/тато із дитиною)	
Навчання (лекція, тренінг)	
Інше (напишіть, що саме)	

6. Яка з тем, що перелічені нижче, вам цікава?

Позначте хрестиком, галочкою варіанти вашого вибору.

- як покращити свій фізичний стан?	
- як розв'язувати конфлікти?	
- як справлятися зі стресом?	
- як вміти ладнати із дитиною?	
- допишіть свій варіант теми	

7. Чи потребуєте ви медичної допомоги?

Позначте хрестиком, галочкою ваш варіант відповіді

Так Ні Важко відповісти

Матеріал для II етапу діагностичних процедур

Інструкція для інтерв'юера

Перш ніж почати інтерв'ю із респондентом необхідно познайомитись (назвати своє ім'я, запитати його). Після цього розповісти про цілі інтерв'ю та його ймовірних наслідках (отримати інформовану згоду на опитування).

Пояснення цілей інтерв'ю та отримання інформованої згоди: я (ми) представляємо службу соціально-психологічної допомоги системи освіти (назва організації, установи). Мета нашої розмови – з'ясувати, чи потребуєте ви спеціальної психологічної та соціальної допомоги, чи маєте ресурси для здолаття труднощів, та як таку допомогу можна організувати спільними зусиллями.

Я поставлю вам декілька запитань щодо вашого стану наразі, відносин з іншими людьми, які проживають навколо, а також про ваші плани на майбутнє. Передбачаю, що наша розмова триватиме не більше 15-20 хвилин. Під час бесіди, якщо ви не заперечуєте, я буду дещо записувати. Після закінчення розмови, якщо матимете бажання, ви можете ознайомитись із заповненою формою. Зверніть увагу на те, що я не буду у запитаннях торкатись питань особистого. Ваші персональні дані (прізвище, ім'я, по-батькові, місце роботи) в цій формі вказані не будуть, а інформація, яку ви мені повідомите, ніде не буде оголошена.

Збір інформації має проводитись у формі інтерв'ю, а не анкетування. У процесі спілкування із респондентом ви керуетесь переліком запитань із гайду. Запитання можна перефразувати у відповідності до манери спілкування респондента та ставити в іншій послідовності – в залежності від ситуації. Головне – досягти максимальної невимушеності у спілкуванні. Можливо, у деяких інтерв'ю ви отримаєте дані, що виходять за межі варіантів «кодованих» відповідей (додаткова важлива інформація про респондента). Після закінчення інтерв'ю зробіть відповідні примітки на окремому аркуші, подалі ви зможете використати їх для аналізу та складання рекомендацій.

Гайд для інтерв'юера (орієнтовний перелік запитань)

1. Чи знаєте ви, для мешканців зони проведення АТО відкрита база реєстрації тимчасово переміщених осіб? Чи плануєте ви у ній зареєструватись?
2. Чи знаєте ви про інші служби, які можуть допомогти вам у вашій ситуації?
3. Чи плануєте ви звернутись по допомогу до цих служб (чи вже

звертались) ?

4. Чи думаєте ви переїхати до іншого місця проживання звідси?
5. Як і куди ви збираєтесь поїхати, які мають бути умови цього переїзду?
6. Як ви оцінюєте можливість відвідування дитиною школи, дитячого садочка?
7. Чи є у вас засоби існування?
8. Чи плануєте ви повернутись на попереднє місце роботи або пошук роботи у цьому місці (вже працюєте)?
9. Чи є у вас близькі люди, які вам допомагають наразі, на чію допомогу ви можете розраховувати вдома?
10. Чи з'явилися у вас тут, на новому місці проживання, нові надійні знайомі?
11. Чи достатньо у вас сил здолати труднощі, які зараз виникли?
12. Як саме ви долаєте труднощі?

Місце проживання

Вік

Сімейний стан

Кількість дітей

Лист реєстрації відповідей

Блок 1. Готовність звернутись по допомогу	Варіанти відповідей	Відповіді респондента
1. Чи знаєте ви, для мешканців зони проведення АТО відкрита база реєстрації тимчасово переміщених осіб? Чи плануєте ви у ній зареєструватись? (вже зареєструвались)	" +/- "	
2. Чи знаєте ви про інші служби, які можуть допомогти вам у вашій ситуації?	" +/- "	
3. Чи плануєте ви звернутись по допомогу до цих служб?	" +/- "	
Блок 2. Бачення майбутнього		
4. Чи думаєте ви переїхати до іншого місця проживання звідси?	" +/- "	
5. Чи розглядаєте ви варіанти місця проживання, окрім того місця, з якого прибули?	" +/- "	

6. Як ви оцінюєте можливість відвідування дитиною школи, дитячого садочка?	"+/-"	
7. Чи є у вас засоби існування?	"+/-"	
8. Чи плануєте ви повернутись на попереднє місце роботи?	"+/-"	
Блок 3. Соціальна підтримка		
9. Чи є у вас близькі люди, які вам допомагають зараз, на чю допомогу ви можете розраховувати вдома?	"+/-"	
10. Чи з'явилися у вас тут, на новому місці проживання, нові надійні знайомі?	"+/-"	
Блок 4. Особистісний ресурс		
11. Чи достатньо у вас сил здолати труднощі, які зараз виникли?	"+/-"	
12. Як саме ви долаєте труднощі?	"+/-" (конструктивно/ деструктивно)	
Місце проживання*	Д/Л/К/А	
Вік		
Сімейний стан	ВД/З/О	
Кількість дітей		

*- літерами позначаються міста, селища (Донецьк, Луганськ, Краматорськ тощо)

** - літерами позначається статус (ВД – вдова, З – заміжня, О – одинока)

Матеріал для 1 етапу діагностичних процедур

Анкета-опросник для оценки потребности в социально-психологической помощи семьям временно перемещенных лиц (ВПЛ)

Уважаемый респондент!

Приглашаем Вас принять участие в опросе, который направлен на улучшение организации социально-психологической помощи Вашей семье и вашему ребенку в адаптации к новым условиям жизни.

Обращаем внимание, что анкета не анонимная, необходимо указать свое имя, фамилию.

Вся информация, указанная Вами в анкете, будет использована только для уточнения Ваших потребностей и не может быть использована для иных целей.

Фамилия имя отчество _____

Ваш возраст _____ лет

Количество детей, пребывающих с вами _____

Возраст детей _____ лет (если детей несколько, укажите последовательно)

Откуда вы прибыли? _____ (город, поселок)

Как давно вы находитесь в сегодняшнем месте пребывания? _____ (месяцев, лет).

1. Как вы оцениваете свое состояния (настроение) на сегодняшний день?

Обведите кружочком цифру, которая наиболее соответствует вашему состоянию:

-2	-1	0	1	2
погано	незадовільно	нормально	задовільно	добре

2. Как вы оцениваете состояние (настроение, поведение) своего ребенка на сегодняшний день?

Обведите кружочком цифру, которая наиболее соответствует вашему состоянию:

-2	-1	0	1	2
погано	незадовільно	нормально	задовільно	добре

3. Как вы оцениваете свое физическое состояние на сегодняшний день?

Отметьте галочкой, крестиком варианты наиболее соответствующие вашему состоянию.

Чувствую себя хорошо	
У меня нарушен аппетит	
У меня нарушен сон	
Я чувствую постоянную усталость	
У меня проблемы с желудком, кишечником	
Другое (напишите, что именно)	

4. Нуждаетесь ли вы в психологической помощи?

Позначте крестиком, галочкою ваш вариант відповіді

Так

Ні

Важко відповісти

5. Если на предыдущий вопрос вы ответили утвердительно, уточните, пожалуйста, какой из видов психологической помощи для вас наиболее приемлем?

Отметьте галочкой, крестиком варианты вашего выбора.

Индивидуальная консультация	
Групповая консультация	
Семейная консультация (мама с ребенком)	
Обучение (лекция, тренинг)	

6. Какая из тем, представленных ниже, вам интересна?

Отметьте галочкой, крестиком варианты вашего выбора.

- как улучшить свое физическое состояние?	
- как разрешать конфликты?	
- как справляться со стрессом?	
- как уметь ладить с ребенком?	
- допишите свой вариант интересующей темы	

7. Нуждаетесь ли вы в медицинской помощи?

Позначте крестиком, галочкою ваш вариант відповіді

Так

Ні

Важко відповісти

Матеріал для 2 етапу діагностичних процедур

Інструкція для інтерв'юера

Прежде чем начать интервью, нужно познакомиться с респондентом (назвать свое имя и спросить его имя). Затем рассказать о цели интервью и его возможных последствиях (получить информированное согласие на опрос).

Пояснение цели интервью и получение информированного согласия: я (мы) представляем службу социально-психологической помощи системе образования (название организации, учреждения). Цель интервью – выяснить, требуется ли Вам специальная психологическая и социальная помощь, какие ресурсы Вы имеете для преодоления трудностей, и как можно такую помощь организовать общими усилиями.

Я задам Вам несколько вопросов относительно Вашего сегодняшнего положения, отношений с другими людьми, проживающими здесь, а также о Ваших планах на будущее. Предполагаю, что на нашу беседу мы затратим не более 15 – 20 минут. Во время беседы, если Вы не против, я буду кое-что себе записывать. После окончания беседы, если Вы захотите, то сможете познакомиться с этой заполненной формой. Обратите внимание на то, что я не буду задавать Вам никаких вопросов личного характера. Ваши персональные данные (фамилия, имя, отчество, место работы и т.п.) в этой анкете указаны не будут, а информация, которую Вы мне сообщите, не будет нигде размещена.

Сбор информации должен проводиться в форме интервью, а не анкетирования. В процессе общения с респондентом Вы руководствуетесь перечнем вопросов из гайда. Вопросы можно перефразировать в соответствии с манерой общения респондента или задавать в иной последовательности – в зависимости от ситуации. Главное – добиться максимальной непринужденности в общении. Возможно, в каких-то интервью Вы получите данные, выходящие за рамки вариантов «кодированных» ответов. После окончания интервью сделайте соответствующие пометки на отдельном листе, Вы сможете их использовать для анализа и составления последующих рекомендаций.

Гайд для интервьюера (ориентировочный список вопросов)

1. Знаете ли Вы, что для жителей зоны АТО открыта база регистрации временно перемещенных лиц? Планируете ли Вы в ней зарегистрироваться?

2. Знаете ли Вы о других службах, которые могут помочь Вам в

сложившийся ситуации?

3. Планируете ли Вы обратиться за помощью в эти службы (или же обращались)?

4. Думаете ли Вы о том, чтобы переехать из нынешнего места проживания?

5. Как и куда Вы собираетесь поехать, каковы должны быть условия этого переезда (например, когда)?

6. Как вы оцениваете возможность посещения ребенком школы, детского садика?

7. Есть ли у вас средства к существованию?

8. Планируете ли вы возвращение на прежнюю работу или поиск работы на данном месте (уже работаете)?

9. Есть ли близкие люди, которые Вам сейчас помогают и на чью поддержку вы можете рассчитывать дома?

10. Появились ли у Вас здесь новые надежные знакомые?

11. Достаточно ли у Вас сил справиться с возникшими трудностями?

12. Как именно Вы справляетесь с возникшими трудностями?

Место жительства

Возраст

Семейное положение

Количество детей

Блок 1. Готовность обратиться за помощью	Варианты ответов	Ответы респондента
1. Знаете ли вы, что для жителей зоны АТО открыта база регистрации временно перемещенных лиц?	" +/- "	
2. Планируете ли вы в ней зарегистрироваться?	" +/- "	
3. Знаете ли вы о других службах, которые могут помочь вам в сложившейся ситуации?	" +/- "	
4. Планируете ли вы обратиться за помощью в эти службы?	" +/- "	
Блок 2. Видение будущего		
5. Думаете ли Вы о том, чтобы переехать из нынешнего места проживания?	" +/- "	

6.Рассматриваете ли вы варианты места жительства, кроме места откуда вы прибыли?	"+/-"	
7.Как вы оцениваете возможность посещения ребенком школы, детского сада?	"+/-"	
8. Есть ли у вас средства к существованию?	"+/-"	
9. Планируете ли вы возвращение на прежнюю работу?	"+/-"	
Блок 3. Социальная поддержка		
10.Есть ли близкие люди, которые вам сейчас помогают и, на чью поддержку вы можете рассчитывать дома?	"+/-"	
11. Появились ли у вас здесь новые надежные знакомые?	"+/-"	
Блок 4. Личностный ресурс		
12.Достаточно ли у вас сил справиться с возникшими трудностями?	"+/-"	
13.Как именно вы справляетесь с возникшими трудностями?	"+/-" (конструктивно/ деструктивно)	
Место жительства	Д/Л/К/А	
Возраст		
Семейное положение	ВД/З/О	
Количество детей		

СТАНДАРТИЗОВАНЕ ІНТЕРВ'Ю
батьків, діти яких зазнали кривдження
й знаходяться у стані постравматичного стресу

(Розроблене у Йельському центрі вивчення дітей)

Якщо з Вами все добре, я хочу поставити Вам кілька запитань з приводу того, що (ім'я дитини) та решта Вашої сім'ї роблять після (випадок).

Частина 1. Дитина.

(А) Що взагалі робить (ім'я дитини) зараз?

(Б) Чи помітили Ви якісь зміни у (ім'я дитини) поведінці або почуттях після (випадок)? Опишіть.

(В) Я спробую поставити Вам кілька більш специфічних запитань про поведінку та почуття дитини, і було б дуже корисно, якби Ви розповіли мені, якщо Ви помітили, про зміни у (ім'я дитини) після (випадок).

1. (Ваша дитина) має проблеми зі сном? (труднощі засинання, спання всю ніч без прокидання, спання у власному ліжку, нічні кошмари)

- так
- ні

Опишіть _____

2. Чи відбулися якісь зміни у харчуванні? (їсть більше, менше, відразу до їжі)

- так
- ні

Опишіть _____

3. Чи стала (Ваша дитина) більш прив'язаною до Вас або навпаки, більш відокремленою від Вас у шкільних та інших заняттях?

- так
- ні

Опишіть _____

4. Чи (Ваша дитина) стала більш дратівливою, злою або має більше проблем у перебуванні з іншими людьми?

- так
- ні

Опишіть _____

5. Чи (Ваша дитина) стала більш сумна та плаксива, ніж завжди?

- так

- ні

Опишіть _____

6. Чи стала (Ваша дитина) більш вразливою або інфантильною?

- так

- ні

Опишіть _____

7. Чи стала (Ваша дитина) більш спокійною або тривожною, ніж звичайно?

- так

- ні

Опишіть _____

8. Чи має (Ваша дитина) більше труднощів з концентрацією та зосередженням уваги?

- так

- ні

Опишіть _____

9. Чи відбулися зміни у грі (Вашої дитини)?

- так

- ні

Опишіть _____

10. Чи (Ваша дитина) багато думає про те, що трапилося, або багато говорить про це?

- так

- ні

Опишіть _____

11. Чи (Ваша дитина) більш неспокійна та налякана, ніж завжди?
Чи лякається вона якихось специфічних речей?

- так

- ні

Опишіть _____

12. Чи мала (Ваша дитина) якісь хвороби після випадку?

- так

- ні

Опишіть _____

13. Чи має (Ваша дитина) більше травм, порізів, подряпин, синців, ніж завжди?

- так
- ні

Опишіть _____

14. Чи (Ваша дитина) лякається частіше, ніж раніше?

- так
- ні

Опишіть _____

15. Чи спадають на думку (Вашої дитини) згадки або картини того, що трапилося? Навіть коли (Ваша дитина) не хоче того?

- так
- ні

Опишіть _____

16. Чи такі речі нагадують (Вашій дитині) про (випадок)? Чи хоче (Ваша дитина) позбутися їх?

- так
- ні

Опишіть _____

(Г) Чи хочете Ви ще щось додати про Вашу дитину?

(Напишіть _____)

Частина 2. Батьки та сім'я.

На додаток до того, що Ви розповіли про (Вашу дитину), мене цікавить також, як ідуть справи у Вашій сім'ї. Якщо дозволите, я хотів би поставити Вам кілька запитань про Вас та решту членів сім'ї.

2.1. Взагалі, як Ви себе почуваєте?

2.2. Чи непокоять Вас думки про те, що сталося?

- так
- ні

Опишіть _____

2.3. Чи помітили Ви якісь зміни у тому, як Ви та інші члени Вашої родини поведуть себе один з одним?

- так
- ні

Опишіть _____

2.4. Чи відбулися якісь зміни у сні?

- так
- ні

Опишіть _____

2.5. Чи відбулися якісь зміни у звичках членів сім'ї щодо харчування?

- так
- ні

Опишіть _____

2.6. Чи маєте Ви труднощі у концентрації та зосередженні уваги?

- так
- ні

Опишіть _____

2.7. Чи стали Ви більш сумні та сльозливі, ніж завжди?

- так
- ні

Опишіть _____

2.8. Чи непокоїться Ви більше, ніж завжди, з якихось причин?

- так
- ні

Опишіть _____

2.9. Що Ви можете сказати про інших членів родини? Чи помітили Ви якісь зміни у настрої та поведінці, про які ми згадували раніше, у кожного з тих, хто живе з Вами у будинку?

- так
- ні

Опишіть _____

2.10. Чи можете Ви ще щось додати про кожного з членів Вашої родини?

Дякую!

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ КОМБІНОВАНОГО ВИКОРИСТАННЯ

Автори-упорядники
ПАНОК Віталій Григорович, ГАРКАВЕНКО Зоя Олександрівна,
КАРАГОДІНА Олена Генадіївна,
ШАПОШНІКОВА Анна Сергіївна.

Соціально-педагогічна діагностика дітей та родин, які опинились в складних життєвих обставинах : метод. рек. / автори-упор. В. Г. Панок, З.О. Гаркавенко, О.Г. Карагодіна, А.С. Шапошнікова. – [2-е вид., стереотип.]. – К. : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017.– 76 с.

Один електронний оптичний диск (CD-ROM)
Підписано до друку 16.03.2017. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 8,5.
Обсяг 0,8 Mb
Тираж 100 пр. Зам. № 19/12.

Видавець і виготовлювач:
Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи,
01032, м. Київ, бульвар Т. Шевченка, 27-а, тел/факс 252-70-11,
e-mail: UCAP@ukr.net
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи ДК №4537 від 07.05.2013